

**ЕТНОДИЗАЙН
У КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ІНТЕГРАЦІЇ**

КНИГА ПЕРША

**Полтава
2024**

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Державний університет інфраструктури та технологій (Київ)
Полтавська обласна державна адміністрація
Полтавська академія неперервної освіти
ім. М.В. Остроградського
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка
Academia Humanistyczno-Ekonomiczna (Польща)
Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej im. Bronisława F. Trentowskiego (Польща)
Науково-культурологічне українське товариство «Краяни» (США)
Міжнародна організація об'єднаних українських громад Канади
«Четверта хвиля» (Канада)

ЕТНОДИЗАЙН У КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Збірник наукових праць

КНИГА ПЕРША

Полтава
2024

УДК 7.012:392(=161.2)

Е 88

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г.Короленка
Протокол № 15 від 28.06.2024 р.*

Рецензенти:

Оршанський Л. В. – доктор педагогічних наук, професор;

Руденченко А. А. – доктор педагогічних наук, професор

Тименко В. П. – доктор педагогічних наук, професор

Редакційна колегія:

Антонович Є.А. – заступник головного редактора, завідувач кафедри етнодизайну, графіки і реклами Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, професор;

Гриньова М. В. – головний редактор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор педагогічних наук, професор;

Срібна Ю. А. – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету технологій та дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

Титаренко В. П. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

Цина А.Ю. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;

ISBN 978-617-8231-78-1

Етнодизайн у контексті відродження української національної ідентичності та європейської інтеграції. Кн. 1 : зб. наук. праць / редкол. : гол. ред. **М.В. Гриньова**, упоряд. і відп. ред. **Є. А. Антонович, М. В. Гриньова** та ін. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2024. 371 с.

У збірнику опубліковано наукові статті, в яких розкрито теоретико-методологічні засади розвитку етнодизайну в контексті відродження української національної ідентичності та європейської інтеграції.

Розраховано на науковців, докторантів, аспірантів, магістрантів, викладачів і студентів закладів вищої освіти.

© **Гриньова М.В., Антонович Є.А.,**
та ін., 2024

ISBN 978-617-8231-78-1

12. Приходнюк О.М. Мартинівський скарб. *Енциклоп. історії України*, в 10 тт., Т.6 Ла-Мі. / За ред. В.А.Смоля та ін. / Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2009.
13. Результати дослідження ефекту вишиванки на обгортці білоруських виробників FMCG-сегменту: PowerPoint-презентація. MASMI, 2016.
14. Сидоренко А. Повернення до традицій. *Ukrainian style: Народний Депутат*. 2013. № 4.
15. Шмига Ю.І., Символи та архетипи у рекламі. *Актуальні питання масової комунікації*, Вип. 4. Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2003.
16. Власюк О. Символіка традиційних мотивів української вишивки. URL: http://zbirnik.mixmd.edu.ua/2010_5_ua/10.pdf

УДК 7.035...9

Олег Перець
(Полтава, Україна)

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У НАЦІОНАЛЬНОМУ ХУДОЖНЬОМУ СЕРЕДОВИЩНОМУ ТВОРЕННІ

Анотація. У статті досліджуються напрями системного художнього мислення у національному середовищному творенні.

Ключові слова: принципи художньої організації національного предметно-просторового середовища, художньо осмислений елемент середовища, компонент середовища.

Україноство перебуває на історичному етапі доленосних випробувань, збройно захищаючи свою новітню державність. З особливою виразністю, стає очевидною примітивність та злочинність ідеалів, які нав'язувалися українцям окупаційними чужонаціональними режимами. Перед митцями, котрі мислять категоріями середовища, стоїть творча задача: розвивати філософію національного довкілля, яке творить спільнота, перебуваючи у стані переходу до інших форм соціального існування. Художня організація новітнього українського предметно-просторового середовища вимагає новаторських підходів. Особливої актуальності набуває використання системного методу у національному художньому середовищному творенні.

Важливе теоретичне підґрунтя даного дослідження складають праці О. Б. Муріної [3], І. І. Середюка [7], А. В. Іконнікова, М. С. Кагана [9], В. Я. Даниленка [1], в яких аналізуються аспекти «середовищного підходу», а художній синтез розглядається як методична основа для вирішення проблем дизайну, різних форм художньої організації довкілля, яке створює навколо себе людина, зокрема на ґрунті національних, регіональних традицій.

Розглянуті вище праці є теоретичним підґрунтям для даного дослідження, але не торкаються предмету дослідження.

Творчі принципи народного мистецтва як еволюційного фактору сучасного середовищного творення, що забезпечує збереження глибоко гуманістичних здобутків усього людства, які накопичувалися протягом його історії, досліджуються у публікації Г. Н. Логвина [2].

Розглянуті вище праці треба вважати цінним науково-методичним матеріалом для даного дослідження, але вони не в повній мірі розкривають можливості системного підходу у національному середовищному творенні.

Широкий спектр культурологічних питань, пов'язаних із осмисленням та перетворенням середовища свого існування спільнотою людей і порушених у даній статті, розглядається у праці Ентоні Д. Сміта [8], який ідентифікує різні історичні форми нації з притаманними їм моделями соціальних відносин та характерними публічними культурами. Але англійський політолог не розглядає питань художньої організації національного середовища.

Мета та задачі дослідження. На основі аналізу розвитку художньої організації довкілля Полтавщини, визначити напрямки системного художнього мислення у національному середовищному творенні.

Полтавський історико-етнокультурний регіон, який розташований у центральній частині держави, виступає місцем, де відбувалися ключові процеси формування української нації [5], відповідно, вивчення тут сформованих традицій національного середовищного творення набуває особливого значення в контексті розбудови новітнього українського довкілля. Досвід національного середовищного формотворення дає можливість говорити про художню організацію предметно-просторового середовища — процес по художньому осмисленню довкілля у формі діяння індивіда, групи людей чи самовизначеної та самоусвідомленої спільноти людей (нації) спрямований на формування художнього образу середовища свого існування, шляхом створення художньо осмислених складових (елементів) середовища, які взаємопов'язані та утворюють множину (систему), втілюючи традиційний образний лад середовища, взаємодіючи з довкіллям.

У процесі розвитку українського національного середовищного творення виокремлюються три періоди. Перший — період етнічного середовищного творення, охоплює давні історичні періоди та середньовіччя. Другий — період національного середовищного творення, що проходило у добу Нового часу, центральною подією якої стала національна революція (1648–1676), що різко змінила історію України, сформувала національну ідею та визначила майбутню історію українського народу на кілька століть уперед. Третій — період новітнього національного середовищного творення, який розпочався в 1902 році зі спорудженням на Полтавщині перших будівель українського архітектурного модерну (УАМ) та поширенням художньо-естетичних ідей, які ґрунтувалися на рефлексії щодо культурних досягнень доби Гетьманщини й українського народного мистецтва та їх проекції на сучасні мистецькі тенденції та технічні досягнення.

Територія та природа Полтавщина відіграли вирішальне значення у процесах, пов'язаних із створенням українських — етнокраєвиду та нації, виступаючи джерелом «територіалізації спогадів» — явища необхідного для натуралізації спільноти та історизації природи. Спираючись на працю Ентоні Д. Сміта [8], можна висувати, що козацька нація стала невіддільною частиною полтавського історичного середовища, її вважають «природним продуктом» цих територій, а її пам'ятки стали «сталими пунктами» краєвидів, нагадуючи про давність української спільноти. Природа Полтавщини стала історизованою, невіддільною від історії та культури нації.

Щедрі природні умови Полтавщини зумовили аграрний характер українського суспільства та його прагнення до гармонічної єдності з природним оточенням, плекання колективної любові до національних краєвидів, які осмислювалися та оспівувалися засобами мистецтва. Природа регіону та її елементи є джерелом безкінечного числа художніх мотивів, образів, визначаючи тематичну та жанрову спрямованість мистецьких складових національного предметно-просторового середовища.

Природні ресурси значною мірою визначили художні особливості компонентів-систем національного предметно-просторового середовища, які зумовлюються специфікою матеріалів і технологією обробки. Особливість «національного архітектурно-ландшафтного компонента середовища» визначається використанням в

якості головних будівельних матеріалів дерева та глини. Значні запаси деревини, що постійно відновлюються природою, зробили її найбільш поширеним художнім матеріалом, з якого створювалася «система виробів художньої обробки деревини», зумовили те, що лівобережний «скульптурний компонент», головним чином, утворюють зразки скульптурного різьблення по дереву. Багаті поклади високоякісних гончарних глин та кварцового піску зумовили розвиток «системи виробів художньої кераміки» та «системи виробів художнього скла». Залізо, що отримували з болотяних руд, було головним матеріалом «системи виробів художнього металу». Вирощування прядивних культур, розведення овець для вовни, надавали сировину для формування «системи художніх текстильних виробів».

Природний фактор національного, регіонального середовищного творення визначає «принцип екологічності художньої організації національного предметно-просторового середовища».

Процеси формування нації у добу Нового часу (середина XVII ст.) породили серед українського населення Наддніпрянщини чуття національної ідентичності. Соціально-символічні процеси, розвиваючись на ґрунті древніх традицій народного самоврядування, лицарства, православ'я в поєднанні зі звичаями шанування природи, вели до створення і плекання національних спогадів, символів, міфів, вартостей і традицій, які визначили унікальну культурну спадщину, що матеріалізувалася в формах предметно-просторового середовища. Культурні матеріали в поєднанні з соціальними процесами та під впливом обставин національної революції стали священною основою національної спільноти.

У добу Гетьманщини всі шари предметно-просторового середовища наповнюються священними складовими — атрибутами, що були пов'язані з українським лицарством та християнською православною вірою. Маючи сакральне призначення, вони втілювали сакральність або несли в своїй архітектурно-художній композиції елемент сакрального звучання, символізуючи державність, політичну зрілість, нескореність та волелюбність української нації.

Формування та збереження нації пов'язане з історизацією природного середовища, яке вважається елементом історії й розвитку спільноти та вимагає освячення батьківщини, котра здатна породжувати героїв, геніїв, пророків [8, с. 69–74]. Освячені образи батьківщини та її достойних дітей оспівуються всіма мистецтвами, входячи в усі шари предметно-просторового середовища, стають могутнім культурним ресурсом для підтримки чуття національної ідентичності.

«Принцип священності», тобто введення в художню організацію предметно-просторового середовища складових — священних для спільноти, є визначальним у національному середовищному творенні.

Пов'язані з еволюцією національної спільноти соціально-символічні процеси зумовлюють формування важливої системи складових предметно-просторового середовища, яка, часом, пересікаючись, об'єднуючись із системою «священних складових національного предметно-просторового середовища», покликана свідчити про історичність, древність національних культурних ресурсів та глибокі традиції національного середовищного творення, що ґрунтуються на непорушних, сакральних світоглядних засадах. Це система складових, елементів національного предметно-просторового середовища, чиє художнє рішення несе своєрідні генетичні коди, демонструючи архаїчний символізм архітектурно-художніх форм, віддзеркалює колективне несвідоме, втілює архетипові образи. Історичної багатомірності, наповненості середовищу надають складові, що наочно демонструють еволюцію зорового сприймання, бачення людини.

Українська орнаментика як найширша сфера мистецької діяльності, що охоплює всі шари та компоненти національного предметно-просторового середовища, слугує інформаційно ємним художнім свідченням про архаїчні спільноти, класичні культури

стародавнього світу й середньовіччя [6], націю нового часу та продовжує виконувати в наш час синтезуючу функцію національного середовищного творення. Таку ж роль відіграють різноманітні традиційні композиційні структури, форми народної архітектури та мистецтва.

Властива для національного предметно-просторового середовища риса, являти глибинні культурні шари, найдавніші традиції середовищного творення забезпечується «принципом генетичності художньої організації національного предметно-просторового середовища».

Вироблення принципів художньої організації предметно-просторового середовища у XVII–XVIII ст., відбувалося на тлі процесу формування світлотіньового типу зорового сприймання, що в Наддніпрянщині вилилось у феномен українського (козацького) бароко, архітектурно-мистецькі витвори якого, являючи новітні національні форми, були покликані продемонструвати здатність українства, плекаючи національну культурну своєрідність, бути в річищі європейської культури та бути конкурентоздатною спільнотою на величезних Євразійських культурних просторах.

«Принцип актуальності художньої організації національного предметно-просторового середовища» покликаний забезпечувати культурну конкурентоздатність нації на сучасному етапі.

У предметно-просторовому середовищі козацької доби природно поєднувалися прадавні народні та новітні європейські архітектурно-художні здобутки, створюючи українську національну традицію середовищного творення. Населення Полтавщини активно створювало та розвивало культурні ресурси національної ідентичності, що стали «священними підмурками» української нації, розбудовуючи та художньо осмислюючи середовище свого існування. Козацьке суспільство, яке плекало національну ідентичність та ціннісне ставлення до національних культурних здобутків, підхопило традицію середовищного творення періоду Київської Русі, спрямовану на наповнення оточення духовно значимими складовими, успадкованими від попередніх поколінь та творчо осмисленими. Було створено середовище, художня організація якого передбачає «систему складових (елементів) середовища, що втілюють українську національну образність» (образи та символи трипільської (індоєвропейської) цивілізації, арійської (індоєвропейської) цивілізації, євразійсько-номадської цивілізації, східнохристиянської (православної, руської) цивілізації, козацького суспільства (європейської нації громадянсько-республіканського виду), яка охоплює всі шари середовищної системи, об'єднуючи її на національному ґрунті.

Еволюція національного середовищного творення Середньої Наддніпрянщини призвела до появи форм синтезу мистецтв, на основі якого сформувалася «система композиційно-конструктивної тотожності», яка пронизує всі шари та об'єднує всі системи художньо осмислених складових (елементів) предметно-просторового середовища. До цієї системи входять підсистеми:

– «система спільної конструктивно-композиційної структурованості», яка утворюється на ґрунті світоглядних настанов, завдяки яким, усе розмаїття українських художньо-архітектурних композиційних структур розвивається на основі трьох головних композиційних символічних схем: 1) радіально-кільцевої, що символізує — сонце — солярне коло — джерело вищих цінностей, духовної влади та духовного авторитету, вищий символічний світ, символ Христа; 2) рядової (ряди паралельних або перехрещених елементів), що символізує сходження, вдосконалення, зв'язок небесного та земного, та з нею спорідненою — сітчастою, що символізує захист від потойбічних сил; 3) деревоподібною — векторною, що втілює модель Всесвіту з його кількома рівнями;

– «система художніх складових прямої просторової взаємодії», яку утворюють об'єкти середовища, в художньому рішенні яких поєднуються двомірні та тримірні художні композиції, чії композиційні засоби зберігають свою просторову

первородність, як у процесі виготовлення, так і в процесі використання (об'ємні архітектурні, декоративно-вжиткові об'єкти доповнені живописним розписом, графічним ритуванням тощо);

– «система художніх складових перетвореної просторової взаємодії», яку утворюють тримірні об'єкти середовища, чие художнє рішення доповнюється двомірними живописно-графічними композиційними засобами та засобами виразності в результаті складного процесу виробництва, характер якого цілком відмінний від творення об'єктів двомірного художнього компоненту предметно-просторового середовища (керамічні, скляні, металеві тощо вироби, технологія декорування котрих імітує живописно-графічні композиції);

– «система художніх складових просторової трансформації», яку утворюють двомірні художні об'єкти, традиція використання котрих передбачає набуття властивостей тримірних речей (головним чином, це текстильні вироби, які входили у третій та четвертий шари середовища, несучи семантично-декоративну функцію, поєднуючись із деталями архітектури, обладнанням інтер'єру, меблями, тощо, перетворюючись на вбрання людини, утворювали з ними своєрідні просторово-композиційні поєднання, притаманні українському середовищу).

«Система національної композиційно-конструктивної тотожності», зумовлює варіативність та поширеність у національному предметно-просторовому середовищі «системи складових, які втілюють національну образність». Разом ці системи забезпечують національну ідентичність та своєрідність середовищної системи.

Художня організація предметно-просторового середовища доби Гетьманщини відображала своєрідну моралістично-антропологічну філософію життя, що на національному ґрунті переосмислювала ідеї європейського релігійного гуманізму та Реформації, уречевлюючи художньо осмисленими формами, пануючі в культурі республіканські ідеали.

Вишукані «козацькою нацією» ідеї цінності людини, утвердження гідності, усвідомлення свого походження, приналежності до свого народу й своєї землі, продовжували стимулювати чуття національної ідентичності, були підхоплені українськими націоналістичними рухами новітньої доби та набули особливої актуальності при відтворенні української державності наприкінці ХХ ст., оскільки республіканський устрій визнається найбільш прогресивним у сучасному державотворенні.

Здатність спільноти закладати в художню організацію предметно-просторового середовища світоглядні ідеї, спрямовані на безкінечну національну перспективу визначають «принцип перспективності» національного середовищного творення.

Пов'язуючи мистецький творчий пошук із відображенням національної перспективи, маємо думати, що для нової системи художнього (актуального) бачення буде природним використання середовищного мислення, як такого, що здатне синтезувати всі архітектурно-мистецькі досягнення, отже найповніше сприятиме розвиткові мистецтва та позитивному перетворенню довкілля сучасних міст і сіл України відповідно принципів середовищного творення [4].

Розглядаючи сучасне мистецтво як ефективний засіб оновлення довкілля, то введення у шари середовищних систем новаторських архітектурно-художніх об'єктів, які допомагають створити нову систему національного художнього актуального бачення, можна оцінювати як діяльність, що спрямована на формування майбутньої долі спільноти. Різноманітні футуристичні проекти повинні бути покликані, щоб створювати новітні культурні ресурси аби підтримувати та розвивати чуття національної ідентичності, яке допоможе протидіяти руйнівним наслідкам локальної фрагментації спільноти та впливам глобалізаційного космополітизму.

Цей новітній український футуризм, вже не може ігнорувати досягнення національного мистецтва, для якого українське бароко стало невичерпним джерелом

позитивного світобачення, світовідчуття, що дає підстави говорити про «принцип футурологічності художньої організації предметно-просторового середовища» покликаний забезпечити плідний пошук ідей для національного середовищного творення у майбутньому.

Висновки. Розвиток середовищного творення є своєрідним віддзеркаленням історичних процесів перетворення людської спільноти. Визначальними чинниками формування системи художньої організації предметно-просторового середовища є: природний, історичний, соціокультурний, національний. Природа є визначальним чинником формування художньої розмаїтості складових, які входять до компонентів-систем довкілля. Природний фактор значною мірою визначає художньо-композиційну наповненість складових. Під впливом соціокультурного фактору сформувався світогляд, система естетичних поглядів, які відбилися на семантиці складових художньої організації предметно-просторового середовища.

Стверджуючись як нація у складних, випробувальних історичних обставинах, самоусвідомлена спільнота провадить усебічне художньо-естетичне перетворення довкілля аби втілити духовні здобутки національного зростання, витворюючи національне предметно-просторове середовище.

Середовищне творення згідно принципів, які визначаються відповідно: як принцип — «екологічності», «священності», «генетичності», «актуальності», «перспективності», «футурологічності», що покладені в основу системи художньої організації національного предметно-просторового середовища, зумовлює формування та функціонування головної середовищної системи: «системи національно значимих складових» (споріднена з «системою національних образів»), яка охоплює всі шари середовищної системи, об'єднуючи її на національному ґрунті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В. Я. Дизайн. Харків, ХДАДМ, 2003. 320 с.
2. Логвин Г. Н. Народне мистецтво і його роль у формуванні ментальності людини. *Народне мистецтво*. 2009. № 3–4 ; 2010. № 1–2. С. 192–195.
3. Мурина Е. Б. Проблемы синтеза пространственных искусств. *Очерки теории* Москва: Искусство, 1982. 192 с.
4. Перець О. О. Національне середовище — мотив, тема, жанр сучасного українського мистецтва. *МІСТ (мистецтво, історія, сучасність, теорія : зб. наук. пр. з мистецтвознавства і культурології)*. Київ : Інтертехнологія, 2006. С. 259–269.
5. Полтавщина : історичний нарис / Б. В. Год та ін. Полтава : Дивосвіт, 2005. 592 с.
6. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). Київ : Редакція вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 400 с.
7. Середок И. И. Восприятие архитектурной среды. Львов : Вища школа, 1979. 202 с.
8. Сміт Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Київ: Темпора, 2010. 312 с.
9. Эстетические ценности предметно-пространственной среды / А. В. Иконников, М. С. Каган, В. Р. Пилипенко и др. ; под общ. ред. А. В. Иконникова. Москва : Стройиздат, 1990. 335 с.